

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları-III

*Osmanlı'nın Gayri Müslim Tebaası: Zimmiler

İbrahim ÖZGÜL

*Hikmet Hükümenoğlu'nun Körburun Romanında Varoluşçuluk

Mustafa AYDEMİR - Afife Rana BULGAN

*Erzincan İlinde Yaşlılara Karşı İşlenen Dolandırıcılık Suçu Üzerine Nitel Bir Araştırma

Mehmet ÖZÜTÜRKER

*Oryantalist Dünyaya Karşı Mistik Bir Duruş: Fuat Sezgin

İbrahim ÖZGÜL - Filiz TEKDAL

*Peyami Safa'nın Süreli Yayınlarında Kalmış İki Hikâyesi: "Ah O Ses!" ve "Rüya"

Hasan ÇELİK

*"Roman Sanatı ve İktisadi Hayat Münasebeti: Bir Atatürk Devri Tarihi Romancısı M. Turhan Tan'ın Romanlarının Çözümlemesi ve İktisadi Kalkınma Fikri

Bilâl KAS

*"Tercüme'den Çeviriye" Türk Çeviri Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

Bilâl KAS

*Şermin Yaşar'ın "Tarihi Hoşça Kal Lokantası" Öyküsüne Psikanalitik Yaklaşım

Mustafa AYDEMİR - Birsen YAMAN

*Tarihselcilik ve Evrenselcilik Arasında Kur'an

Şevket KOTAN

*Erzurum Şehrinde Acı Bir Kayıp: Yok Edilen Mezarlıklar

Alperen KAYSERİLİ - Serap KURT KAYSERİLİ

FENOMEN

Yayıncılık-Publishing
www.fenomenyayincilik.com
siparis@fenomenyayincilik.com

ISBN: 978-625-7351-97-3

Bandrol
Yeri

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları

III

Doç. Dr. Mustafa AYDEMİR - Dr. Öğr. Üyesi Ayhan BULUT
Öğr. Gör. Serap KURT KAYSERİLİ

Editörler:

Fenomen

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları

-III-

Editörler:

Doç. Dr. Mustafa AYDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan BULUT
Öğr. Gör. Serap KURT KAYSERİLİ

*

FENOMEN

Sosyal ve Beşeri Bilimler

Araştırmaları - III

EDİTÖRLER:

Doç. Dr. Mustafa AYDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan BULUT

Öğr. Gör. Serap KURT KAYSERİLİ

FENOMEN YAYINLARI

Eser Adı / Work Title

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları - III

Yazar / Author

Kollektif

Editörler / Editors

Doç. Dr. Mustafa AYDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan BULUT

Öğr. Gör. Serap KURT KAYSERİLİ

Kapak Tasarımı / Cover Design

Yasin TOPALOĞLU

1. Baskı / 1st Edition

Aralık - 2022

ISBN / ISBN

978-625-7351-97-3

Dizgi / Typesetting

Dr. Salih ÖZYURT

Baskı ve Cilt / Edition and Volume

Bizim Dijital Matbaa San. Tic. A.Ş.

Sertifika No:141356 Serhat Mah. Uzuncağı Cad. Ostim– Ankara

Kültür Bakanlığı Fenomen Yayıncılık Sertifika No / Ministry of Culture - Fenomen

Publishing Certificate No

49983

İletişim / Contact Address

Fenomen Yayıncılık

Lalapaşa Mah. Çaykara Cad. Yakut Plaza Kat: 3 No: 93 Yakutiye/Erzurum

www.fenomenyayincilik.com

siparis@fenomenyayincilik.com - bilgi@fenomenyayincilik.com

Bu yayının hiçbir bölümü, yayıncının ve yazarın önceden yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt veya başka herhangi bir yöntemle çoğaltılamaz, bir erişim sisteminde depolanamaz, yayımlanamaz. Bu yayının hiçbir bölümü kaynak gösterilmeden alıntılanamaz.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the Publisher. No part of this publication can be cited without quoting the source.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
OSMANLININ GAYRİ MÜSLİM TEBAASI: ZİMMİLER.....	1
İbrahim ÖZGÜL	1
HİKMET HÜKÜMENOĞLU'NUN KÖRBURUN ROMANINDA VAROLUŞÇULUK.....	17
Mustafa AYDEMİR - Afife Rana BULGAN	
ERZİNCAN İLİNDE YAŞLILARA KARŞI İŞLENEN DOLANDIRICILIK SUÇU ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA.....	37
Mehmet ÖZÜTÜRKER	
ORYANTALİST DÜNYAYA KARŞI MİSTİK BİR DURUŞ: FUAT SEZGİN.....	63
İbrahim ÖZGÜL - Filiz TEKDAL	
PEYAMİ SAFA'NIN SÜRELİ YAYINLARDA KALMIŞ İKİ HİKÂYESİ:“Ah O Ses!” ve “Rüya”	81
Hasan ÇELİK	
“ROMAN SANATI VE İKTİSADİ HAYAT MÜNASEBETİ: BİR ATATÜRK DEVRİ TARİHİ ROMANCISI M. TURHAN TAN'IN ROMANLARININ ÇÖZÜMLENMESİ VE İKTİSADİ KALKINMA FİKRİ.....	91
Bilâl KAS	
“TERCÜME'DEN ÇEVİRİYE” TÜRK ÇEVİRİ FAALİYETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	111
Bilâl KAS	
ŞERMİN YAŞAR'IN “TARİHİ HOŞÇA KAL LOKANTASI” ÖYKÜSÜNE PSİKANALİTİK YAKLAŞIM.....	133
Mustafa AYDEMİR - Birsen YAMAN	
TARİHSELÇİLİK VE EVRENSELÇİLİK ARASINDA KUR'AN.....	145
Şevket KOTAN	
ERZURUM ŞEHRİNDE ACI BİR KAYIP: YOK EDİLEN MEZARLIKLAR.....	163
Alperen KAYSERİLİ - Serap KURT KAYSERİLİ	

ÖNSÖZ

Sosyal ve Beşeri Bilimlerin farklı alanlarına ait akademik çalışmaları siz değerli okuyucuların istifadesine sunduğumuz bu kitap dokuz bölümden oluşmaktadır. Kitap, *Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Sosyoloji ve İslam Felsefesi* vb. alanlarında yeni bakış açıları kazandırabilecek incelemeler ve bu alanlara katkı sağlayabilecek eleştirel tahlil ve araştırmalar içermektedir. Alanında değerli araştırmacıların kıymetli emekleri ile ortaya koyduğu farklı konu başlıkları ele alındığı eserin her bir bölümü müstakil bir araştırmaya konu olacak kadar kapsamlıdır.

“*Osmanlı'nın Gayrı Müslim Tebaası: Zimmiler*” başlıklı çalışmada, Diyarbakır örneğinde 18. yüzyıl ortalarında Osmanlıda şikâyet kültürünü ortaya koymak amacıyla ilgili döneme ait Diyarbakır Ahkâm Defteri, Diyarbakır Şer'yye Sicilleri ve bu alandaki yapılan bilimsel çalışmalar kullanılarak devlet-toplum ilişkisi, adaletin tecellisi ve kişi haklarının korunması anlaşılmaya çalışılmıştır. Belirlenen çerçevedeki şikâyetler ele alınarak döneme ve bölgeye ilişkin değerlendirmelerin yapıldığı çalışma, Osmanlıda şikâyet müessesinin çok etkin çalıştığına ilişkin sosyal tarih çalışmalarına şikâyet kültürü ve bürokrasisi açısından katkı sunmayı hedeflemektedir.

“*Hikmet Hükümenoğlu'nun Körburun Romanında Varoluşçuluk*” adlı çalışmada, öncelikle varoluşçuluk kuramının amacı genel hatları ile ele alınmakta, ardından varoluşçuluk ile Körburun romanı arasında bir köprü kurularak romanın içindeki varoluşçu temalar tespit edilmektedir.

“*Erzincan İlinde Yaşlılara Karşı İşlenen Dolandırıcılık Suçu Üzerine Nitel Bir Araştırma*” başlıklı çalışmada, toplam nüfus içerisinde oranı her geçen gün daha fazla artan yaşlı nüfusun, hızla gelişen bilgisayar ve iletişim teknolojilerine bağlı olarak ortaya çıkan yeni tip dolandırıcılık yöntemlerinden en çok hangilerine maruz kaldıkları ve istismar edilen yönleri, 2020 yılı itibarıyla Erzincan ilinde yaşayan ve son 5 yıl içerisinde dolandırıcılık suçu mağduru olmuş 60 yaş ve üzeri 38 katılımcıyla derinlemesine görüşme tekniğine dayalı olarak incelenmekte ve elde edilen veriler mağdurların risk konumlarına göre sosyolojik açıdan değerlendirilmektedir.

“*Oryantalist Dünyaya Karşı Mistik Bir Duruş: Fuat Sezgin*” başlıklı çalışmada, Fuat Sezgin'in Buhari başta olmak üzere İslam Bilim tarihi üzerine yaptığı çalışmalarda ortaya koyduğu bilgi ve bu bilgiye dayalı olarak oryantalist bilginin değiştirilmesinin ya da yanlışlarının ortaya çıkartılmasının önemi üzerinde durulmakta ve özellikle bilgi çağında bu hususun artan önemine dikkat çekilmektedir.

“*Peyami Safa'nın Süreli Yayınlarında Kalmış İki Hikâyesi: "Ah O Ses!" ve "Rüya"*” başlıklı eserde, Türk hikâyeciliğinin önemli isimlerden Peyami Safa'nın romancılığı, romanlarının çözümlenmesi için birer anahtar işlevi gören veya romanlarında önemli izler taşıyan hikâyeleri üzerinden ele alınmaktadır.

“*Roman Sanatı ve İktisadi Hayat Münasebeti: Bir Atatürk Devri Tarihî Romancısı M. Turhan Tan'ın Romanlarının Çözümlemesi ve İktisadi Kalkınma Fikri*” başlıklı çalışmada, roman sanatı ile reel hayat arasındaki ilişkiler dikkate alınarak olay

örgüsü, kişiler, zaman, mekân ve anlatıcı yapı unsurları aracılığıyla bir edebî tür olan roman metni M. Turhan Tan'ın romanları özelinde çözümlenmekte ve roman sanatı ve iktisadi hayat arasında kuvvetli bağlar kurulmaktadır.

“Tercüme’den Çeviriye” Türk Çeviri Faaliyetlerine Genel Bir Bakış başlıklı çalışma, Şermin Yaşar'ın *“Tarihi Hoşça Kal Lokantası”* öyküsünden yola çıkılarak onun edebi anlayışına ve bu anlayışa sebep olan bilinçaltı izlenimlerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Yazarın psikolojik yönüne ulaşma çabası barındıran bu amaç, öyküleri okurun gözünde daha da anlaşılır kılma çabası taşımaktadır.

“Tarihselcilik ve Evrenselcilik Arasında Kur’an” başlıklı çalışmada, tarihsellik fikrinin doğuşu ve mahiyeti, İslam tarihselciliği, tarihselcilik ve İslam geleneği ve İslam fihhının fonksiyonu konularına değinmekte ve Kur’an'ın tarihselliğine ilişkin bir örnekle (haram aylar), Kur’an'ın tarihselliğini savunarak İslam ümmetinin kurtuluşu için bir teori geliştiren tarihselciliğin iyi niyetli taleplerine rağmen birçok maluliyetlerinin, çelişkilerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

“Erzurum Şehrinde Acı Bir Kayıp: Yok Edilen Mezarlıklar” başlıklı çalışmada, binlerce yıllık geçmişi olan Erzurum şehrinde az sayıda kalan mezar taşı ile geçmişin izlerine bakılmaya çalışılmakta ve ildeki mezarlıkların yanlış şehir planlamalarıyla yok edildiği hususu ortaya konularak geleceğe ilişkin politika çıkarımları yapılmaktadır.

Bu vesile ile kitabın ortaya çıkmasında emeği geçen değerli bölüm yazarlarına teşekkür eder ve çalışmaların alana katkı sunmasını temenni ederiz.

Editörler

2022

ERZURUM ŞEHRİNDE ACI BİR KAYIP: YOK EDİLEN MEZARLIKLAR*

Alperen KAYSERİLİ**

Serap KURT KAYSERİLİ***

Kültürel Açıdan Mezar ve Mezarlıkların Önemi

Bütün canlılar gibi insanoğlu da doğar, yaşar ve ölür. Ölüm toplumdan topluma farklı anlayışlar ile anılan bir olgudur. Bazı toplumlar ölümü, bir son olarak görürken, ilâhî dinlere iman eden insanlar ise bu olguyu ikinci hayata başlangıç şeklinde algılamaktadırlar.

Vefat eden insanın cesedinin nasıl bir uygulama ile uğurlanacağı ait olduğu topluluğun inançları doğrultusunda şekillenmektedir. Çünkü dini inanışlar, cesedin nasıl bir son yaşayacağına dair en önemli yönlendirici unsurlardır. Ölen kişinin bedeninin yakılıp yakılmayacağı, mumyalanıp mumyalanmayacağı, mezar adı verilen çukura gömülüp gömülmeyeceği¹ veya daha değişik dini törenler sonucunda çeşitli uygulamalara tabi tutulup tutulmayacağı inanç sistemlerinin talimatları ile şekillenmektedir.

Ölen insanın cesedinin uğurlanması açısından en çok görülen uygulama, cesedin mezar adı verilen bir çukura gömülmesidir. Ölen insanın vücudunu toprağa gömme eylemi, eski çağlardan itibaren birçok medeniyette görülen bir uygulama şeklidir. Toprakta çukur açılarak cesedi gömme uygulaması, değişik inançların ve farklı yapıların meydana gelmesini sağlamıştır. Bu yapılara ise mezar adı verilmektedir.² Ziyaret edilen yer veya ziyaretgâh anlamlarında kullanılan mezar, Türkçe'de eş anlamlı olarak makber, kabir, medfen ve merkad şeklinde de kullanılmaktadır. Mezarların bir arada bulunduğu yerlere ise hazire, mezarlık, mezaristan veya kabristan denilmektedir.³ Mezarlıklar yaşayanlar ve ölülerin birbirinden ayrı ortamlarda kalmasını sağlayan, sembolik anma törenlerinin ve

* Bu çalışma Alperen Kayserili tarafından kaleme alınan "Erzurum Şehrindeki Mezar Taşlarının Kültürel Coğrafya Bakış Açısıyla İncelenmesi" adlı kitapta yer alan kısa bölümün Serap Kurt Kayserili tarafından Belediye Meclis Tutanakları ve arşiv belgeleriyle genişletilmesi ile hazırlanmıştır.

** Prof. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, E-mail: akayserili@agri.edu.tr alperenkayserili@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3174-5710

*** Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, E-mail: skayserili@agri.edu.tr serapsitare@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0557-0136

¹ Zachary Alan Horn, *Cemeteries & The Control of Bodies*, The University of Waterloo Master of Arts in Sociology, Canada 2006, p.22.

² Şeref Boyraz, *Türkiye'de Mezar Taşı Sözleri*, Akçağ Yayınları No:470, Araştırma İnceleme:41, Ankara 2003, s.13.

³ Celal Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi III*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998, s.1318.

ziyaretlerin yapıldığı⁴ ve buna uygun bir peyzaj ile düzenlenmiş olan kutsal mekânlardır.⁵

Tarih boyunca birçok medeniyet ve topluluk kendine özgü mezar ve mezarlık kültürü geliştirmiştir. Bu geleneğin arka planında yer alan psikolojik motif ise, vefat eden insanların bir anıt taşı ile ebedi hale getirilmesi, unutulmasının engellenmesi, ölmüş insanların mekânı olarak bilinen mezarlıklara, hayatta olan insanların saygı göstermesi ve bu insanlara ölüm gerçeğinin hatırlatılmasıdır.⁶ Mezar taşları ile insanlara hayatın zevkinin, azminin ve mutluluğunun yanında kutsala ulaşma ve öteki hayat gibi kavramlar anımsatılmaya çalışılmaktadır.⁷ Mezar taşlarındaki işlemler ve ikonografik öğeler, ait olduğu toplumun kültürel özelliklerini yorumlamaya yardım ederken, aynı zamanda toplumun o dönemdeki gelişmişlik düzeyinin aydınlatılmasına katkıda bulunmaktadır.⁸ Ayrıca mezarlıklar tek tek kişiye özgü yapılabildiği gibi, aile mezarlıkları, dini bir gruba ait mezarlıklar veya çeşitli gruplara ait mezarlıklar⁹ gibi de sosyolojik anlamlar kazanabilmektedirler.

Tarihi süreç içerisinde mezarlıklar, sadece cansız taşlardan meydana gelmelerine rağmen yaşamış olan insanların varlıklarını kanıtlamışlardır. Her mezar ve mezar taşı, toprağa vurulmuş bir damga ve tarihe düşülmüş bir belge olarak değerlendirilmelidir. Şahide olarak adlandırılan mezar taşları, mezarda yatan kişinin kimliği ile birlikte, ait olduğu medeniyeti de yansıtan önemli kaynaklardır.¹⁰ Çünkü birçoğunun hayatı hakkında en küçük bir belge bile yokken mezar taşları, onların belgesiz yaşamlarına ışık tutabilecek¹¹ tarihin bir minyatürü olan materyallerdir.¹² Aynı zamanda mezar taşları yapıldıkları dönemin milli anlayışını yansıtan en iyi göstergelerden biridir.¹³ Çünkü resmi olarak kabul gören

⁴ Doris Francis, "Cemeteries as Cultural Landscape", *Mortality*, Vol. 8, No.2, pp.221-227, USA 2003, p.223.

⁵ Roger W. Stump, *The Geography of Religion Faith, Place and Space*, Rowman& Littlefield Publishers, USA 2008, p.26

⁶ Faruk Karaca, "Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler" *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4 Sayı:3-4, ss.501-512, Ankara 2001, s.502.

⁷ Graves C. Haughton, "Account of an Ancient Arabic Grave-Stone, Found at Dhalac-el Kibeer, near Massowah, Abyssinia", *Transactions of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol. 2, No.1, pp. 573-579, Britain 1830, p.575.

⁸ Bahattin Yaman, "Isparta-Karaağaç Mezarlığı'ndaki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:18, ss.71-90, Isparta 2007, s.72.

⁹ Wilbur Zelinsky, "The Uniqueness of the American Religious Landscape", *American Geographical Society Geographical Review*, Vol. 91, No. 3 (Jul., 2001), pp. 565-585, USA 2001, p.569.

¹⁰ Mustafa Aylar, *Orhangazi İlçesinde ve Köylerinde Osmanlı Döneminden Kalma Mezar Taşları*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2012, s.1.

¹¹ Brooke Drew, "Ideology in Historic Cemeteries: A Case Study from St. Paul, OR", *Field Notes: A Journal of Collegiate Anthropology*, Vol. 2(1), pp. 1-14, USA 2010, p.12.

¹² C. D. Abby Collier, "Tradition, Modernity, and Postmodernity in Symbolism of Death", *The Sociological Quarterly*, Vol. 44, No.4, pp.727-749, USA 2003, p.728.

¹³ Gregg G. King, Susan Kosky, Kathleen Glynn, Gladys Saborio, *Michigan Historic Cemetery Preservation Manual*, Charter Township of Canton, USA 2004, p.9.

tasarımların ve düşüncelerin yansıtıldığı hatıralar¹⁴ gibi kabul edilmektedirler. Mezar taşı araştırmalarındaki temel amaç ise geçmişin uzun izlerini bu taşlarda görürken gelecek için bilgi edinebilmek olmaktadır.¹⁵

Bütün bunlardan dolayı şehir tarihi veya tarihi coğrafya araştırmaları yapılırken, tarihi belgeler ile birlikte mezar taşları üzerine de araştırmalar yapılması gerekmektedir. Çünkü o bölgede yaşamış olan toplumları tanıma açısından hem mezarlıkların kültürel peyzajı hem de mezar taşları üzerindeki yazılar ve şekiller büyük önem arz etmektedir.¹⁶ Ancak burada önemli bir problemi de dile getirmek gerekiyor, çünkü bu taşlar eğer bir önlem alınmazsa ve koruyucu tedbirler uygulanmazsa yok olacaklar¹⁷ ve çok önemli tarihi kayıtlar kaybolup gidecektir.

Yok Edilmiş Olan Mezarlıklar Yanılgısı

Erzurum şehrinin Cumhuriyet dönemindeki tarihi gelişimi analiz edilirken, birçok mezarlığın çeşitli sebeplerle kaldırıldığı ve bunun büyük bir kültürel felaket olduğu düşünülmektedir. Özellikle Cumhuriyet döneminde günümüzde Yakutiye İlçesi sınırları içerisinde yer alan tarihi kent çekirdeğinin bünyesindeki birçok mezarlığın yok edildiği acı gerçeği ile karşılaşmıştır. (Fotoğraf 1-2)

Fotoğraf 1: Hacı Cuma Mezarlığı¹⁸

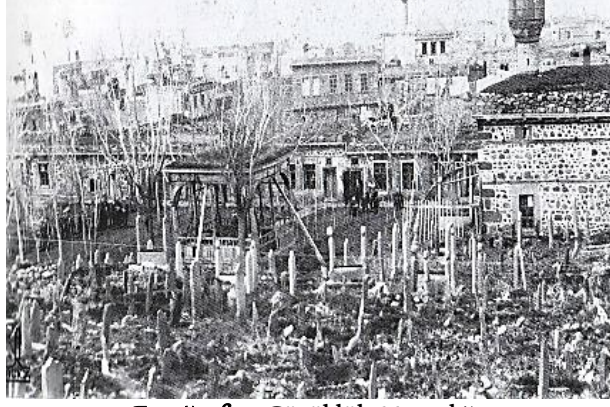
¹⁴ Jules David Prown, "Mind in Matter: An Introduction to Material Culture Theory and Method", *Winterthur Portfolio*, Vol. 17, No. 1, pp. 1-19, USA 1982, p.11.

¹⁵ Courtney Hugo, Michelle Smith, "Tombstone Weathering", *The Traprock*, Vol. 6, pp 4 – 8, USA 2005, p.4.

¹⁶ Brooke L. Boulware, *The Deathscape of St. Paul: Historic Cemeteries as Cultural Landscapes*, Oregon State University Master of Arts in Interdisciplinary Studies, USA 2008, p.9.

¹⁷ Jessie Lie Farber, *Early American Gravestones*, American Antiquarian Society, USA 2003, p.15.

¹⁸http://www.guzelbirgun.com/foto-galeri_97-eski-erzurum-fotograf-lari-foto-galerisi.html?lrw=2&pageid=1&fotosira=21

Fotoğraf 2: Çürüklük Mezarlığı.

Yerel yönetimler mezarlıkları kaldırırken bir kısmının yerine apartmanlar, bir kısmının yerine iş merkezleri, hastaneler, okullar, parklar, bahçeler vb. donatılar yapılmasını sağlayarak kendi düşüncelerine göre modern kent oluşturmaya çalışmışlardır. Oysa yapılan bu çalışmalar ile kenti modernleştirmekten ziyade, kentin köklerini, maddi kültür kanıtlarını dolayısıyla geçmişini yok etmiş ve bir anlamda atalarının mirasını parçalamışlardır.

Dünyanın birçok kentinde kültürel miras öğeleri koruma altına alınırken, Erzurum şehrinde mezarlıkların kent üzerinde bir yük veya görsel imajı zedeleyen bir çirkinlik olarak algılanması büyük bir kültürel yanlışlıktır.

Tabii burada sadece Müslüman mezarlıklarında değil aynı yanlışların Hristiyanların mezarlıklarında da yapıldığı gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Kentin merkezi çekirdeğinde ve etrafındaki mahallerinde yer alan az sayıdaki Hristiyan mezarlıkları da ya benzer gerekçelerle kaldırılmış ya da cahil kişiler tarafından define bulma amaçlı olarak tahrip edilmiş ya da yok edilmişlerdir. Bu açıdan değerlendirildiğinde de saygı, sevgi ve hoşgörü dini olarak Dünya'ya gönderilen İslam dinine uygun olmayan bu davranışların tasvip edilmesi mümkün değildir.

Belediye Meclis Kayıtlarına Göre Kaldırılan Mezarlıklar

Erzurum Belediyesi Meclis tutanaklarından elde edilen veriler ışığında mezarlıkların hangi gerekçelerle kaldırıldığı ve hangi tartışmalara yol açtığını belirtmek konunun anlaşılması açısından daha net bilgilere ulaşılmasını sağlayacaktır. Genel anlamda bir değerlendirme yapıldığında mezarlıkların kültürel geçmişi yok etme niyetinden ziyade şehirleşme ve modernleşme kavramları ile özdeşleştirilerek kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu olgulara meclis tutanakları üzerinden bakmak daha doğru olacaktır.

Ayrıca 1 Temmuz 1931 tarihli Belediye Mezarlıklar Nizamnamesi ile belediyelere hem tapusu olmayan mezarlıkların hem de şahıs ve ailelere ait olan mezarlıkların kaldırılması ve mezarların yeni mezarlık alanlarına taşınması

hususunda geniş yetkiler verilmiştir.¹⁹ Bu doğrultuda Erzurum Belediyesi'nde bu yetkiyi kullanma hususunda gerekli hazırlıkları yapmış ve zamanla mezarlıkları kaldırmıştır.

Seyfullah Bey Dönemi

1930-1932 yılları arasında Erzurum Belediye Başkanı olan Seyfullah Bey (Seyfullah (Hafızade) Topdağı, doğum 1859, ölüm 25 Şubat 1943),²⁰ şehrin savaştan çıkmış, harabe olmuş halini düzeltme gayreti ile hareket etmekteydi.²¹ Bu çalışmalar esnasında mezarlıklar ile ilgili olarak hazırlıklar yapmış ve mecliste bu konuları da tartışmaya açmıştır.

11 Nisan 1931 Cumartesi

Belediye encümenlerinin o tarihten itibaren beş yıllık çalışma ve şehir imar programı ile ilgili olarak hazırlamış oldukları rapor 11 Nisan 1931 tarihindeki meclis toplantısında okunmuş ve tartışılmaya açılmıştır. Encümenler tarafından 8 Nisan 1931 tarihinde hazırlanmış olan bu raporda o dönem için Erzurum'un öncelikli ihtiyaçları belirlenmiş ve bu ihtiyaçların nasıl giderileceği hususunda önerilerde bulunulmuştur. Bu raporda mezarlıklar hakkında da değerlendirmeler yapılmış ve aşağıdaki ifadeler kullanılmıştır:

“Vefat etmiş vatan evlatlarını hayvanat ayakları altında çiğnenmekten kurtarmak ve pisliklerden kurtarmak bir borçtur.”²²

Bu cümleden de anlaşıldığına göre mezarlıkların bakımsız ve kötü durumda olduğu, insanların bu alanları dikkatsiz ve özensiz bir şekilde kullandıkları dikkati çekmektedir. Belediye Encümenleri ise bu kötü durumun çözümü için mezarlıkların kaldırılması gerektiği yönünde tedbir almaya çalışmışlardır.

Durak Sakarya Dönemi

9 Şubat 1933 Cumartesi

11 Ağustos 1932 tarihinde gerçekleştirilen Belediye Meclis Toplantısı'nda meclis üyelerinin çoğunluğunun oylarıyla Durak Sakarya belediye başkanı olarak seçilmiş²³ ve 3 Eylül 1932 tarihinde Dahiliye Vekaleti tarafından başkanlığı tasdik edilmiştir.²⁴

“Ölenleri muayene, defin gibi işlemler için gereken tedbirleri almak da belediyenin görevlerindedir. Doğunun en mühim merkezi olan Erzurum

¹⁹ Erişim Tarihi: 21.12.2022, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.3.11410.pdf>

²⁰ Erişim Tarihi: 21.12.2022, <https://web.archive.org/web/20211022221621/http://erzurumansiklopedi.com/seyfullah-hafizzade-topdagi/>

²¹ Murat Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 2*, Dergâh Yayınları, Erzurum Kitaplığı:27, İstanbul 2011, s.41.

²² Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 2*.....s.47

²³ Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 2*.....s.60

²⁴ Erişim Tarihi: 22.12.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2874.pdf>

büyüdükçe, mezarlıklar şehir içerisinde kalmış ve şehrin güzellik ve sıhhatini ihlal etmeye başlamışlardır. Her sene belediye bütçesine 5.000 lira tahsisat konularak, defin yapılması yasaklanmayan mezarlıklara ağaç dikilmekle beraber, yeni tesis edilecek mezarlıkların şehir haricinde yapılması ve cenaze yıkama yerlerinin tesisi gereklidir.”

Raporun mezarlıklarla ilgili maddesi incelendiğinde özellikle mezarlıkların bakımsızlığından dolayı insan sağlığına ve şehir düzenine olumsuz etki ettiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca mevcut olan mezarlıklarla ilgili bakım yapılması ve yeni mezarlık alanları oluşturulması gerekliliğine değinilmiştir.

11 Şubat 1933 Cumartesi

11 Şubat 1933 tarihli Belediye Meclisi toplantısında öncelikle şehre sebze hali yapılması konusu görüşülmüş, ardından da cenaze yıkama ve mezarlıklarla ilgili problemler üzerinde durulmuştur. Toplantıda söz alan Belediye Encümeni Ahmet Bey, genel bir mezarlık tesisi konusunda da fikirlerini ifade etmiştir. Buna göre, *“Erzurum’un böyle bir mezarlığa şiddetle ihtiyacı vardır. Özellikle şehre uzak yerlerde bulunan mezarlıklar bu amaçla kullanılabilir. Bu mezarlıkların yanında bulunan tarlalardan bazıları belediye tarafından satın alınarak aile mezarlığı şeklinde düzenlenmeli ve hizmete sokulmalıdır. Şehrin içerisinde kalan ve defin yapılması yasaklanan mezarlıklar ise ağaç dikilerek birer bahçe haline getirilmelidir. Bu tür mezarlıkların yanında genellikle birer çeşme bulunduğu için, bu çeşmelerin sularından ağaçların sulanması konusunda faydalanmak mümkündür.”* Ahmet Bey’in ifadelerinden anlaşıldığına göre özellikle yeni mezarlık alanı oluşturulmasının bir zorunluluk olduğu vurgusu öne çıkmaktadır.

Bu arada meclis üyelerinden Maksut Bey, *“Ölü defnedilmesine izin verilen kabristanlara hayvanların girmesini ve buralarda çirkin şeylerin yapılmasını önlemek için, bu mezarlıkların tel örgü ile çevrelenmesi ve korunması gerekir.”* şeklinde bir teklifte bulunmuştur. Dolayısıyla mezarlıkların bakımı ve güvenliğinin büyük bir sorun haline geldiği anlaşılmaktadır.

Toplantı esnasında encümenlerin konuşmaları üzerine kürsüye gelen Belediye Başkanı Durak Bey, *“Belediyenin şehir içinde kalan ve ölü gömülmesine izin verilmeyen mezarlıklara ağaç dikmeyi düşünüyorum, bu konuyu ilkbaharda ele alacağız, ölü gömülmesine izin verilen mezarlıkları ise Maksut Bey’in belirttiği gibi koruyacağız. Türkiye’nin her tarafında cenaze yıkama yerleri bulunmasına rağmen, Erzurum’da bu işe şimdiye kadar teşebbüs edilmemiştir. Bu konuda Ahmet Bey’in önerisi doğrultusunda medreselerin kullanılması hususunda vilayet makamı nezdinde teşebbüse geçeceğiz.”*²⁵ diyerek mezarlıklar konusunun ciddi bir sorun olduğunu dile getirmiştir. Toplantının sonucunda cenaze yıkama yerleri

²⁵ Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 11 Şubat 1933

ve mezarlıklar hakkındaki görüşmeler yeterli bulunmuş gerekli adımların atılmasına karar verilmiştir.

Takip eden süreçte 24 Nisan 1933 tarihli Erzurum Gazetesi'nde Mahallebaşı'nda bulunan mezarlık ile ilgili bir ilanın yayımlandığı dikkat çekmektedir. Bu ilana göre, "*Hacı Dedeğazade İhsan Bey Kahvesi'nin arkasındaki çevirme mezarlık üzerine Nafia (Bayındırlık) Dairesi tarafından garaj inşa edileceği için mezkur kabristanlarda alakası bulunanların nihayet bir hafta zarfında alakalarının kesilmesi ilan olunur.*" Gazete yer alan ilan mezarlıkların kaldırılması ve yerlerine yeni şehir alanları oluşturulması sürecinin yürütüldüğünü göstermektedir.²⁶

29 Nisan 1933 Cumartesi

11 Şubat 1933 tarihinde alınan Belediye Mesai Programı doğrultusunda seçilen encümen tarafından bir rapor hazırlanmış ve bu rapora göre Belediyenin beş yıllık mesai programı kabul edilmiştir. Ardından yıllara göre masraflar belirlenmiş ve kalan para ile şehrin ihtiyaçlarına yönelik harcama planı oluşturulmuştur. Harcama planında mezarlıklar ile madde de yer almış ve şu şekilde karar alınmıştır: "*Şehir haricinde yeni mezarlıklar tesis edilmesi ve eski mezarlıklara ağaç dikilerek ve etrafına duvar yapılarak muntazam bir şekilde sokulması için şehrin dört tarafında uygun yerlerde dört mezarlık mahallinin alınması ve eski mezarlıkların duvarlarının tamir ve yenilenmesi için beş senelik programa 10.000 lira konulmuştur.*"²⁷ Bu karardan da anlaşıldığına göre mezarlıkların düzenlenmesi ve temizlenmesi için adım atıldığı ve sürecin başlatıldığı görülmektedir.

9 Mayıs 1933 Salı

9 Mayıs 1933 tarihli Belediye Meclisi toplantısında bütçe ile ilgili konular değerlendirildikten sonra mezarlıklar hakkında Erzurum Valisi Necati Bey tarafından Belediye'ye gönderilen yazı okunmuş ve tartışmalara geçilmiştir. Valilikten gelen yazı şu şekildedir: "*Merkez kasabanın suları Palandöken Dağlarından gelmekte olduğu cihetle, bunların yollarından ve bir de kasabanın tevessüüne müsait olan sağ ve sol cenahlarından hariçte olmak üzere tayini iktiza etmekte olan mezarlık mahallerinin tetkikiyle meclisinizin Nisan içtimasında kararlaştırılması esbabını temin etmenizi ve malumat vermenizi rica ederim. Vali Necati*" Valiliğin notu mezarlıklar hakkında özellikle su hatları güzergahlarının şehrin güneyindeki Palandöken Dağları yönünden geldiği ve şehir içinde mezarlık alanlarından geçtiği için önemli bir sorun haline geldiğinden dolayı yeni mezarlık alanlarının acilen oluşturulması üzerinde durmaktadır.

²⁶ Erzurum Gazetesi, 24 Nisan 1933

²⁷ Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 29 Nisan 1933

Valilikten gelen yazının Belediye Meclisi'nde okunmasından sonra Başkan Durak Bey söz almış ve şu ifadeleri kullanmıştır: “Erzurum’un dört tarafında da kabristanlar bulunmaktadır. Bu kabristanların özellikle şehrin üst tarafında bulunanlarının içerisinde içme suları geçmektedir ve bu durum sağlık açısından uygun değildir. Bu kabristanları ortadan kaldırmak, şehrin uygun yerlerine kabristanlar yapmak ve mevcut kabristanları ağaçlandırarak güzelleştirmek gerekmektedir. Başkana göre Dünyanın her tarafında lalettayin kabristan artık mevzubahis değildir. Erzurum’un kışı şiddetli ve uzun olduğu için yeni mezarlıkları mümkün olduğu kadar yakın yerlere ve şehrin üç tarafına yapmak uygun olacaktır. En kısa sürede, nerelere ölü gömüleceği, nerelerin yasaklanacağı belirlenmelidir. Mezarlıklar konusunda uzun süreden beri yaşanan belirsizlik nedeniyle halk, ne yapacağını şaşırılmış ve nerelere ölü defnedebileceğini belediyeden sormaya başlamıştır.”

Konuşmasına devam eden Başkan Durak Bey, “Yeni açılan caddelere tesadüf eden kabristanların başka taraflara nakledilmesi gerekmektedir.” diyerek büyük tartışmalara neden olan bir başka konuya değinmiştir.

Bu konuşma üzerine meclis üyelerinden Namık Efendizade Ahmet Bey söz almış ve eleştirilerini dile getirmeye başlamıştır. Ahmet Bey: “Yeni açılan caddeler üzerinde bulunan ve kaldırılacağı ilan edilen mezarlıklardan kaldırılan ölüler için uygun yer gösterilmemiştir. Halk rastgele yerlere, belki üçüncü kez çıkarmak üzere bu ölülerini defnetmiştir. Ayrıca, bu mezarlıklardan çıkarılan sahipsiz ölülere gereken önem verilmemiştir. Halbuki, bunların kemiklerini toplamak, taşlarını belirli bir yere naklederek defnetmek, duyarlı bir vatandaşlık ve belediyeçilik örneğidir. Hatta, yine yol güzergahında bulunan eski Erzurum Valilerinden bir paşanın mermerden yapılmış değerli sandukası hala belirli bir yere nakledilmemiş ve sahipsiz bırakılmıştır.” Ahmet Bey tarafından yapılan eleştirilerde özellikle halkın ölülerini defnetme konusunda büyük bir belirsizlik yaşadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca daha önce yeri değiştirilen bazı mezarlıkların tekrar yer değiştirme zorunluluğunun ortaya çıkmasının ve Belediye'nin kalıcı bir mezarlık yeri tespit etmemiş olmasının önemli bir eksiklik olduğu vurgusu yapılmıştır.

Bu eleştirilere cevap veren Başkan Durak Bey, “Geçen yıl, yolların açılmasından önce, buralara tesadüf eden mezarlar konusunda belediyenin gerekli ilanları yaptığını, tellallar vasıtasıyla halka duyurulduğunu; bunun üzerine bir kısım halkın mezarlarını kaldırdıklarını, kaldırılmayanların ise yerlerinde kaldığını belirtmiştir. Başkan'a göre bunların kaldırılmamasının nedeni, belediyenin ilgisizliği değil, kabristan yerinin tespit edilmemiş olmasıdır. Bahsedilen eski Erzurum Valisi'nin mezarı konusunda, taşlarının bir kısmı ve kemikleri alınmıştır.

*Bir iki ağır taş ise kaldırılamamıştır. Onlar da Kars Kapısındaki çevirme içine defnedilecektir.*²⁸

Belediye Başkanı Durak Sakarya'nın konuşmasından sonra söz alan encümen Ahmet Bey, "*Başkan'ın kemiklerin toplanamaması konusunda belirli bir kabristan bulunmaması mazeretinin geçerli değildir, bu kemikler toplanarak, yeni ölenler nereye defnediliyorsa, oraya defnedilmelidir. Şehrin sağ ve sol taraflarıyla ovaya doğru olan alt kısmında yeni ve kalıcı mezarlıklar inşa edilmeli, böylece halkın tereddütleri ve sıkıntıları giderilmedir.*" Şeklinde eleştiriler ile Başkan Sakarya'nın hatalı bir süreç yönettiğini belirtmiştir.²⁹

Toplantıda yapılan konuşmalar ve eleştirilerden sonra mezarlıklar hakkında şu karara varılmıştır: "*Kabristanlar için, şehrin durumu nazarı dikkate alınarak, esash ve kesin bir karar vermek üzere, meclis üyelerinden Ahmet, Nafiz, Ali, Abdurrahim, Gümrükçüzade Avni ve Nail Beyler tarafından, daimî encümen ve gerekli fen memurları ile birlikte tespit edilmesine*" karar verilmiştir. Bu madde tartışılmadan kabul edilmiştir.³⁰

Belediye Başkanı Durak Sakarya döneminde özellikle yeni yollar açma ve çeşitli binaların yapılması amacıyla mezarlıkların bir kısmının tahrip edildiği veya yok edildiği gerçeği ile karşılaşmaktadır. Bu durum ise dikkatsiz ve özensiz bir şekilde gerçekleştirildiği için çok sayıda hatalı uygulama yapıldığı gerçeği ile yüz yüze kalınmasına sebep olmuştur. Erzurum tarihinde iz bırakan çok sayıda ilim adamının kabrinin bulunduğu Erzincan Kapısı Mezarlığı bu tahribatın yaşandığı önemli örneklerden birisi olarak dikkati çekmektedir.³¹ Erzurum'un önemli ilim insanlarından olan Abdurrahim Şerif Beygu bu durum ile ilgili sitem dolu şu cümleleri kullanmıştır: "*1933 de vilâyetle belediye tarafından şehrin tarihî mezarlığından biri olan Erzincan Kapısı Mezarlığı sökülüp düzeltilmiştir. Halbuki bu mezarlıkta 17, 18, 19 uncu asırlarda Erzurum'un yetiştirmiş olduğu âlim, şair, kumandan, eski hanedana mensup ailelerin mezarlar ile dolu idi; bunların kitabeti taşları şehrin caddelerine döşenmiştir. Böylece şehrin bu asırlarda yetiştirdiği mühim simaların adları, hatıraları mahvolmuştur. Çok yazık ki sel önünden kütük kaçırır kabilinden bunların bazılarının kitabelerini tespit edebildim. Yüzlercesini yazmak mümkün olamamıştır. Eğer belediye mezarları sökmeden önce halka mezarlık yeri göstermiş olsaydı ve kitabeli taşları da oraya nakletseydi elbette şehrin burnunun dibine sokulmuş olan mezarlığın kaldırılmasındaki verdiği karar ve yaptığı işi yerinde görürdüm.*"³²

²⁸ Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 2.....s.105*

²⁹ Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 9 Mayıs 1933

³⁰ Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 2.....s.105*

³¹ Mehmet Nusret Som, *Tarihçe-i Erzurum*, Haz.: Ahmet Fidan, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, Erzurum 2011 Serisi No:4, Ankara 2010.

³² Abdurrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi Anıtları Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, s.4.

Yine aynı dönemde yapılan mezarlık düzenlemeleri ile ilgili eleştirilerden birisi de 1946-1950 yılları arasında 8. Dönem Erzurum Milletvekili olan General Vehbi Kocagüney'e aittir. Kocagüney, *"Mezarlıklar kaldırılırken o yurtta yetişmiş ve orada hayat gözünü kapamış saygıdeğer bilginlerin kahraman komutanların kemiklerini yeni bir şehitliğe nakletmek, tarihi değeri olan taşları bir yere toplamak kadirbilirliği gösterilebilirdi."*³³ Diyerek mezarlıkların kaldırılması hususunda özellikle dikkatsiz bir süreç takip edildiği ve değer verilmediği eleştirilerini getirmiştir.

Salim Altuğ Dönemi

20 Şubat 1936 Perşembe

Durak Sakarya'nın 1935 yılında Gümüşhane Milletvekili olarak Ankara'ya gitmesi üzerine³⁴ yeni bir belediye başkanı seçimi gerçekleştirilmiş ve Kars Halkevi Reisi olan Kitapçızade Salim Altuğ 18 Şubat 1935 tarihinde Erzurum Belediye Başkanı olmuştur.³⁵

20 Şubat 1936 tarihinde hem Vilayet Genel Meclisi hem de Belediye Meclisi tarafından ortak bir şekilde gerçekleştirilen ortak toplantıda şehrin imarı ile ilgili konular esnasında mezarlıklar hakkında da tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Toplantı esnasında Vilayet Genel Meclisi üyesi ve daha önceki belediye başkanlarından olan Seyfullah Topdağı, *"İmar Birliği'nin asri mezarlığı yapmaması nedeniyle halkın ölülerini köylere kadar götürüp defnettğini, halkın bu konuda büyük bir tereddüt yaşamaktadır."* Diyerek yapılması gereken yeni asri mezarlığın bir zorunluluk olduğu üzerinde durmuştur. Bunun üzerine toplantıda söz alan Belediye Başkanı Salim Altuğ, *"Ölülerin nerelere gömüleceğinin ajans, gazete ve tellal vasıtasıyla ilan edildi, belediye binasının kapısına bu konuda bir ilan asıldı ve mahalle mutemetlerine de tebligat yapıldı. Ölüler Gez Mezarlığı ve Tepe Mezarlığı'na gömülebilecektir."*³⁶ Burada dikkat çeken husus ise başkan Salim Bey'in ölülerin gömülmesi için belirttiği mezarlıkların kalıcı asri mezarlık olmadığı ve sonraki dönemlerde kaldırılan mezarlıklar arasında yer aldığı gerçeğidir.

11 Mayıs 1936 Pazartesi

Takip eden süreçte 11 Mayıs 1936 tarihli meclis toplantısında, Başkan Salim Bey'in 2 Mayıs 1936 tarihli mezarlıklar sorunu ile ilgili önergesi okunmuştur: Buna göre, *"Eskiden mevcut bir karara nazaran ölülerin nerelere defnedileceği ajans ve tellalla duyurulmuştu. Bunlardan Gez Mahallesi*

³³ Vehbi Kocagüney, *Erzurum Kalesi ve Savaşları*, Askeri Matbaa, İstanbul 1942, s.3

³⁴ Erol Kürkçüoğlu, *Mustafa Durak Sakarya*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum'un Yüzleri, Yayın No:1183, Erzurum 2016

³⁵ Erzurum Gazetesi, 3 Nisan 1939 Pazartesi

³⁶ Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 20 Şubat 1936

*Mezarlığının geleceği, istasyon dolayısıyla belli olmadığından ve İstanbul Mahallesi'nde de yeni devlet mahallesi kurulacağından ölülerin nerelere defnedileceğinin belirlenmesini arz ederim.*³⁷ Başkan Altuğ daha önceki toplantılarda belirttiği Gez Mezarlığı ve Tepe Mezarlığı'na ölülerin defnedilmesinin mümkün olmadığını bu yüzden yeni bir mezarlık yeri belirlenmesi hususunda mecliste karar alınması gerekliliğinden bahsetmiştir. Ancak bu yazıdan da anlaşılacağı üzere şehirde önemli bir mezarlık problemi yaşandığı ve maalesef bu konuda bir çözüm bulunamamış olduğu görülmektedir.

Şevket Arı Dönemi

İnşaat yüksek mühendisi olan Şevket Arı, Ankara tarafından atanmış olan bir belediye başkanı olarak dikkat çekmektedir. Bazı kaynaklarda 5 Kasım 1937 tarihinde göreve başladığı belirtilmektedir. Ancak 22 Temmuz 1937 tarihli Erzurum Gazetesi'nde M. Gündoğdu tarafından kaleme alınan Bahtiyar Erzurum adlı köşe yazısında³⁸ ve Murat Küçükkuşurlu tarafından yazılan Erzurum Belediyesi Tarihi 2 adlı kitapta bu göreve daha önce başladığı yönünde kanıtlar sunulmaktadır. 6 Kasım 1939 tarihinde ise belediye başkanlığı görevi sona ermiştir.³⁹

Erzurum şehrinin modern bir yapıya dönüştürülmesi amacıyla şehir imar planı yapılması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda 1936'da Genel Müfettişlik hem Erzurum hem de Trabzon şehirlerinin modern planının yapılması değerlendirilmiş ve planın gerçekleştirilmesi hususunda Jacques-Henri Lambert'e görev verilmiştir. Lambert tarafından 1937 yılında Erzurum'un haritası üzerinde taslak projeler hazırlanmış ve sonrasında farklı dönemlerde saha çalışmaları yapılarak projenin son hali için çalışmalar tamamlanmıştır. Kent İmar Planının onaylanma süreci ise 7 Ağustos 1940 tarihinde Belediye Meclisi tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁰ Ancak Lambert Planı olarak adlandırılan şehir imar planının modernleşme açısından büyük verimlilikleri olmakla birlikte, tam olarak uygulanmamış olduğu hususlar veya kentin kültürel özellikleri değerlendirilmeden uygulandığı hususlar gibi iki önemli soruna sebep olduğu ileren dönemlerde görülmeye başlanmıştır. Bu olumsuz uygulamalar esnasında şehirde bulunan mezarlıkların kaldırılması veya yerinin değiştirilmesi gibi problemler ile karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır.

Şevket Arı döneminde Tepe Mezarlığın doğusunda metruk durumda bulunan Acem Mezarlığı arabacılar meydanı olarak değerlendirilmiştir.⁴¹ Bununla

³⁷ Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 11 Mayıs 1936

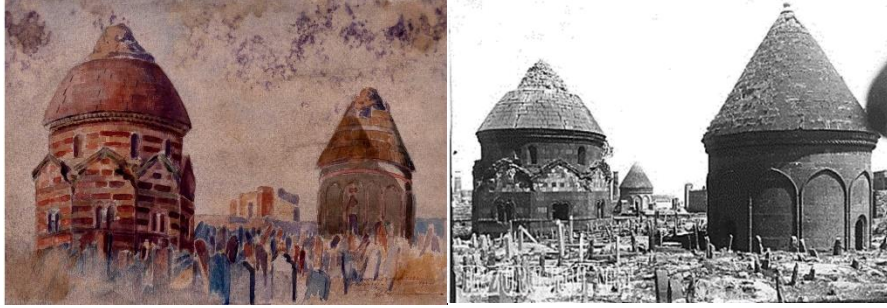
³⁸ Erzurum Gazetesi, 22 Temmuz 1937

³⁹ Şevket Arı, Erişim Tarihi: 21.12.2022, <https://www.gazetepusula.net/2020/07/11/erzurum-belediye-tarihi-4/>

⁴⁰ Doğan Dursun, "Erzurum'un İlk Planlama Deneyimi: 1939 Lambert Planı", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 35/4, ss. 1877-1896, Ankara 2020, s. 1880.

⁴¹ İbrahim Hakkı Kubilay, *Ellİ Yılda Erzurum Belediyesi 1929-1979*, Erzurum 2010, s.14.

birlikte Üç Kümbetler olarak adlandırılan tarihi eserlerin etrafında bulunan mezarlık ise park yapılmak üzere boşaltılmış sadece büyük kümbetler ayakta kalabilmiştir. Ancak Beygu⁴² ve Konyalı'nın⁴³ da belirttikleri gibi Selçuklulardan itibaren kullanılan ve çok sayıda önemli komutan ve devlet adamının kabrinin bulunduğu bu mezarlığın kaldırılması şehir hafızası açısından büyük kayıp olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Ankara Resim ve Heykel Müzesi koleksiyonunda yer alan 1932 tarihinde ressam Zühtü Bey tarafından çizilen suluboya resimde ve benzer dönemlerde çekilmiş olan fotoğraflarda bu mezarlığın izlerini görmek mümkündür. (Fotoğraf 3-4)

Fotoğraf 3-4: Üç Kümbetler Mezarlığı⁴⁴⁻⁴⁵

Bu dönemde şehrin modernleşmesi amacıyla Genel Müfettiş Tahsin Uzer'in de katkılarıyla birçok mezarlığın kaldırıldığı ve onların yerine modern binalar veya park alanları oluşturulduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶ Hatta bu konu Erzurum Gazetesinde oldukça memnuniyetle karşılanana bir metin ile ilan edilmiştir.⁴⁷

Mesut Çankaya Dönemi

14 Mayıs 1940 Salı

1939 yılında Belediye Başkanı olarak göreve başlayan Avukat Mesut Çankaya 1944 yılına kadar bu görevini devam ettirmişti. Başkanlığı döneminde

⁴² Beygu, *Erzurum Tarihi Anıtları Kitabeleri...*, s.88.

⁴³ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Ercan Matbaası, İstanbul 1960, s.424.

⁴⁴ Üç Kümbetler, Erişim Tarihi:20.12.2022, <https://arhm.ktb.gov.tr/artworks/detail/4215/erzurum-uc-kumbetler-mezarligi>

⁴⁵ Üç Kümbetler, Erişim Tarihi:20.12.2022, http://2.bp.blogspot.com/-09d0z94-S6c/VYg_tT_5aTI/AAAAAAAAAFBk/LvLOGI0btnk/s1600/90a.jpg

⁴⁶ İbrahim Boz, *Doğu Gazetesine Göre Üçüncü Umumi Müfettişlik ve İmar Faaliyetleri (1937-1938)*, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019, s.116.

⁴⁷ Erzurum Gazetesi, 12 Ağustos 1937

demiryolunun Erzurum'a ulaşması ile birlikte imar çalışmalarına daha çok ağırlık vermiş, özellikle de Lambert Planı doğrultusunda faaliyetler göstermiştir.⁴⁸

Lambert, planını hazırlarken, özellikle şehrin içindeki eski mezarlıkları park haline çevirmeyi ve şehrin yol kuşakları boşunca park ve bahçeler yapmayı düşünmüştür. Lambert'in park ve bahçeler tanzimindeki en önemli amaçlarından birisi, eski şehir ile yeni idare mahallesi arasında, park ve bahçeler yoluyla kesin bir ayırım yapmaktır. Lambert'e göre; bunun için eski eserlerin meydana çıkarılması, etraflarının açılması, eski mahalle mezarlıklarının yerlerine oyun yerleri ve kültür merkezleri yapılması gerekmektedir. Mahalle aralarındaki mezarlıkların kaldırılmasıyla ortaya çıkacak ihtiyaç, şehrin güneyindeki Gümüşlü Kümbet civarında ve batısındaki İstanbul Kapısı güneyinde yapılacak yeni mezarlıklarla giderilecektir.⁴⁹ Lambert Planı'nda dikkat çeken önemli konulardan birisi kent içerisinde büyük veya küçük fark etmeksizin mezarlıkların kaldırılması ve kentin özellikle yeşil alan ihtiyacının bu mekanlardan giderilmesidir. Bunun yapılabilmesi amacıyla da yeni mezarlık alanlarının oluşturulması büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda önerilen alanlara bakıldığında İstanbul Kapı güneyinde böyle bir uygulamanın olmadığı ve bu bölgelere yeni mahalleler yapıldığı görülmektedir. Ancak Gümüşlü Kümbet civarı olarak belirlenen bölgede ise günümüzde şehitlik alanı oluşturulduğu, hemen güneyinde ise karayolunun karşısına gelecek şekilde asri mezarlık yapıldığı anlaşılmaktadır.

Mesut Çankaya'nın belediye başkanlığı döneminin mezarlıklar hakkındaki en önemli girişimlerinden birisi de 31 Temmuz 1943 tarihinde Asri Mezarlık inşasının başlatılması olmuştur. Vali vekili, belediye başkanı, çeşitli yöneticiler ve halkın katılımı ile gerçekleştirilen temel atma töreninden sonra mezarlık inşasının yüz günde bitirileceği ifade edilmiştir.⁵⁰

Durak Sakarya Dönemi

Durak Sakarya, bir önceki belediye başkanı Mesut Çankaya milletvekili olunca belediye meclisi tarafından oy birliği ile 31 Ocak 1945 tarihinde Belediye Başkanı olarak seçilmiştir.⁵¹ Durak Sakarya daha önce başlatılan asri mezarlık yapımı ile ilgilenmiş ve şehir içinde kalan mezarlıklar ile ilgili çalışmalara yoğun bir şekilde yer vermiştir.

18 Kasım 1946 Pazartesi:

Yeni açılmış olan Asri Mezarlığa, şehir içerisinde kalan mezarlıklardaki ünlü şahsiyetlerin mezarlarının taşınması hususunda tartışmalar yapılmış ve bununla ilgili kararlar alınmıştır. Belediye Meclisi tarafından kabul edilen bu karara göre: *"Memleketin savunma, irfan ve imarına hizmet etmiş kişiler için yeni*

⁴⁸ Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 2.....s.198.*

⁴⁹ Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 2.....s.204.*

⁵⁰ Erzurum Gazetesi, 31 Temmuz 1943

⁵¹ Erzurum Gazetesi, 1 Şubat 1945

yapılmış olan Asri Mezarlık'ta ayrı bir yer ayrılması ve bunların şehrin değişik yerlerinde bulunan mezarlarından çıkarılacak kemiklerinin layık olduğu ihtiramla yeni mezarlığa nakledilmesi meclis tarafından kabul edilmiştir.”⁵² Dolayısıyla uzun bir süredir farklı belediye başkanları döneminde tartışmalara konu olan mezarlıkların taşınması ve bu esnada önemli kişilerin mezarlarının ne olacağı hakkında belediye meclisi tarafından karar alınmıştır.

08 Haziran 1948 Cumartesi:

Erzurum'da yeni bir cezaevinin yapılması hususunda Milletvekili Vehbi Kocagüney tarafından adalet bakanlığına sunulan teklif doğrultusunda Erzurum Belediyesi tarafından önerilen Araplardüzü Mezarlığı bölgesine yeni bir cezaevi yapılması kabul edilmiştir.⁵³

Cezaevinin yeri ile ilgili tartışmalar ise Belediye Meclisinin yoğun mesai harcadığı işler arasında yer almaktaydı. Münir Alpagut'un mezarlıklara saygı konusundaki fikirleri, bir diğer meclis üyesi Ömer Olgun tarafından da desteklenmiştir. Olgun'a göre; özellikle şehrin batısındaki grup inşaatı yapılırken, mezarlıklara büyük saygısızlık gösterilmiştir. Bunun tekrar edilmemesi gerekmektedir. Her memleketinde imar planları tatbik edilirken mezarlıklar kaldırılmaktadır. Fakat Erzurum'da yapıldığı gibi kıymetli taşlar imha edilmemekte veya “kaldırım taşı” olarak kullanılmamaktadır. Ayrıca, diğer yerlerde ecdat kemikleri toprak molozları gibi yuvarlanmayıp hürmetle kaldırılmaktadır.⁵⁴

Bu tartışmalardan da anlaşıldığına göre daha önce kaldırılan mezarlıklardaki çok sayıda mezara saygısızca davranılmış, mezar taşları kaldırımlarda bile kullanılmış ve tarihin önemli kanıtlarının önemli bir bölümü yok edilmiştir. Ayrıca Araplardüzü Mezarlığı'nın o günkü duruma göre kısmen şehir dışında kalmış olması mezarlık olarak kullanıldığını göstermekte ve tartışmalardan anlaşıldığı kadarıyla da şehitlerin ve önemli şahsiyetlerin mezarlarının burada olduğu görülmektedir. Tartışmaların sonucunda da bu büyük mezarlığın kaldırılması kararı alındığı içerisindeki mezarların bir bölümünün Karskapı Şehitliği'ne taşındığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Tabii burada tartışılması gereken bir diğer konu ise kısa bir süre önce kabul edilen ve yürürlüğe konan Lambert Planı'nda bu mezarlık bölgesi yerleşim alanı olarak belirtilmişken sonrasında cezaevi yapımı için imar planının değiştirilmiş olmasıdır. Bu durum ise imar planına sadık kalınmadığının bariz göstergeleri arasındadır.

13 Nisan 1949 Çarşamba:

⁵² Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 18 Kasım 1946

⁵³ Cezaevi, Erişim Tarihi, 22.12.2022, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td.v2.sayfa_getir?sayfa=289&v_meclis=1&v_donem=8&v_yasama_yili=&v_cilt=3&v_birlesim=019

⁵⁴ Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 2.....s.304.*

Mezarlıklar ile ilgili olarak tartışmalar bu tarihlerde Belediye Meclisinin en çok ilgilendiği konular arasında yer almıştır. Mezarlıkların durumu, şehir içinde kullanılmayan mezarlıklar problemi, taşınması gereken mezarlıkların yerine ne yapılacağı gibi önemli problemler bu dönemin yoğun mesailer harcamasına neden olmuştur.

13 Nisan 1949 tarihli Meclis oturumunda Belediye Başkanı Kazım Yurdalan mezarlıklar ile ilgili şu konuşmayı yapmıştır: *“1949 yılı itibarıyla Erzurum Belediyesi'nin elinde 220.000 metrekaresel mezarlıklar alan bulunmaktadır. Bunlar şehir içinde ve çevresinde yer almaktadır. Bu mezarlıklardan 50.000 metrekaresel kısmına 40 yıldan benî cenaze konulmamaktadır. Şehrin değişik yerlerinde bulunan bu mezarlıklar, bu süre içinde metruk hale gelmiştir. Geri kalan 170.000 metrekaresel mezarlık alan ise, bir şekilde kullanılmaktadır.”* Başkan Yurdalan'ın ifadelerinden anlaşıldığına göre Lambert Planı'nda mezarlıkların kaldırılması ve onların yerine park yapılması gereken alanlara ev yapılması yönünde projeler yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte şehirde yerleşim alanları oluşturabilmek amacıyla mezarlıkların kaldırılmasının sanki bir zorunluluk olarak sunulduğu anlaşılmaktadır.

Bunun üzerine meclis üyesi Fazıl Hamutçu, *“Buna müsaade edersek bütün mezarlıklarımız mezbelelik olacak, mezarlıkların etrafını çevirelim sonra yeşil saha yapalım.”* Diyerek mezarlıkların yerleşim alanı haline getirilmesi hakkında, diğer mezarlıklarda da işgallerin yaşanabileceği endişesi ile eleştiride bulunmuştur.

Semih Korukçuoğlu Dönemi

Belediye başkanı olarak görevlendirilen Semih Korukçuoğlu, 17 Nisan 1954 tarihinde göreve başlamış ve bir buçuk yıl sonra 17 Kasım 1955'e kadar görevine devam etmiştir. Kısa süreli bir başkanlık süreci yaşamış olsa bile imar faaliyetlerinin aksamaması hususunda çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Bu dönemde özellikle gecekondulaşma probleminin Erzurum'un önemli bir sorunu haline geldiği belirtilmelidir. Bunun önlemini alabilmek için belediye çeşitli projeler geliştirmiş olsa bile yeterli bir çözüm bulunamamıştır. Bu durumda bazı eski mezarlıkların bile arsa olarak vatandaşlara verildiği ve yerleşim yeri haline getirildiği anlaşılmaktadır.

Emlak Kredi Bankası Erzurum'daki gecekondulaşma probleminin çözülebilmesini sağlamak amacıyla 13 Ocak 1955 tarihinde belediyeye gönderdiği yazıda yeni bir yerleşim bölgesi oluşturulmasını istemiştir. Bu iş için belediyeye ait olup Köşk mevkiinde bulunan ve henüz parselleri yapılmamış olan arsalar uygun bulunmuştur. Bankanın istediği arsalar, Köşk'ten Boğaza doğru gidilirken

sol tarafta kalan mezarlıklardır. Bu talebin incelenmesi için beş belediye meclis üyesinden oluşan bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir.⁵⁵

11 Şubat 1955, Cuma:

Semih Korukçuoğlu'nun başkanlığı döneminin öne çıkan sorunlarından biri olan şehir içindeki mezarlıkların tamamının yeni yapılan asri mezarlığa nakledilmemiş olması ve belediyenin de mevcut mezarlıkların bakımı konusunda yetersiz hareket etmesi sonucunda problem daha da büyük boyutlara ulaşmıştır.

Özellikle mezarlıkların boşaltılması ve yerlerine yeşil alanlar oluşturulması veya yeni yerleşim alanları oluşturulması fikri belediye encümenlerinden talepler ile iyice belirginleşiyordu. Hilmi Korucuklu, Refik Köktürk, Salih Yazıcı, Şaban Dilaver, Abdulmuttalip Eğriçayır ve Şevki Muratoğlu gibi isimler özellikle Tepe Mezarlık alanının tamamının mezarlık statüsünden çıkarılmasını istiyorlardı. Ayrıca "*Gez Mahallesi'nde buradan geçen dere ile Süleymanağa isimli bostan tarlasının çevrelediği 37.587 metrekare büyüklüğündeki mezarlıktan 17.404 metrekarelik kısmı 10 Temmuz 1939'da bilifraz devlet demiryollarına verilmiştir. Geri kalan 20.183 metrekarelik mezarlık alandan 4.000 metrekarelik bir kısmı mübadele suretiyle Doğu Evleri Kooperatifine verilmiş, geri kalan kısmının önemli bir kısmına da belediye tarafından dükkân ve garaj yapılmıştır. Mezarlığın bir kısmı da buradan geçen transit yoluna ayrılmıştır. Kooperatifin talebinin bir heyet tarafından incelenmesine karar verilmiştir.*"⁵⁶ Buradan da anlaşıldığı kadarıyla özellikle Doğu Kooperatifi tarafından Gez Mahallesi'nde yer alan Bahçe (Deliler Konağı) Mezarlığı bölgesinin istimlak edilebilmesi amacıyla Belediye'den talepte bulunduğu ve bunun değerlendirildiği görülmektedir.

Edib Somunoğlu Dönemi

17 Kasım 1955 tarihinde Belediye Başkanı olarak seçimle göreve başlayan Edib Somunoğlu 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbeye kadar bu görevini sürdürmüştür. Somunoğlu döneminde de mezarlıklar hakkında tartışmalar yaşanmış, çeşitli kararlar alınmıştır.

15 Mart 1956 tarihli Belediye Meclisi Toplantısı'nda özellikle Araplardüzü Mezarlığı arazisinin halka dağıtılması ve buraların tapusunun verilmesi ile ilgili önemli tartışmaların yaşandığı görülmektedir.⁵⁷

Takip eden süreçte de şehirdeki mezarlıkların bir bölümü asri mezarlığa taşınmış olmasına rağmen tamamı taşınamamıştır. Bu esnada Köşk Mezarlığındaki Ahmet Paşa Mezarlığı ile bu mezarlıktaki diğer mezarlar için asri

⁵⁵ Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 1 Şubat 1955, Salı.

⁵⁶ Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 11 Şubat 1955, Cuma.

⁵⁷ Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 15 Mart 1956, Perşembe.

mezarlıkta özel bir yer ayrılmıştır.⁵⁸ Ayrıca şehirdeki kullanılmayan mezarlıkların kaldırılması işine devam edilmiştir. Bunlar arasında Kars Kapı Acem Mezarlığı, Çifte Kardeşler Mezarlığı ve Kavak Kapı Mezarlığı sayılabilir. Ayrıca yine 1958'de Gümüşgöz mezarlığının parsel işlemleri yapılmış ve burası belediye meclisi kararıyla Hastane Müstahdemleri Yapı Kooperatifi'ne verilmiştir. Bu kadar mezarlığın kaldırılması ve taşınması işlemine rağmen Erzurum'da 12 mezarlığın ayakta kaldığı gerçeği ile karşı karşıya kalınmıştır.⁵⁹

Hadi Koçak Dönemi

27 Mayıs 1960 tarihinde askeri darbe ile demokratik yönetim askeri yönetim şekline geçiş yaparken, darbe yönetimi sadece genel idareyi ele almakla kalmamış, aynı zamanda yerel idarelerde de kendi atadıkları yöneticiler ile çalışmışlardır. Bu süreçte 1 Haziran 1960-1 Eylül 1960 tarihleri arasında sadece üç aylık bir süreliğine Mareşal Çakmak Hastanesi Başhekimi Dr. Albay Namık Kemal Ünlü belediye başkanı olarak görev yapmıştır. Ardından 1 Eylül 1960 tarihinde Vali Yardımcısı Hadi Koçak Belediye Başkanı olarak görevlendirilmiş ve bu görevini 8 Ocak 1963 tarihine kadar devam ettirmiştir.⁶⁰

Hadi Koçak belediye başkanlığı esnasında şehrin imar problemleri ile ilgilenirken mezarlıklar konusunda da çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalardan en önemlilerinden birisi, Erzurum'un önemli ve tarihi kişiliklerinin bazılarında ait mezarların, asri mezarlıkta oluşturulan "Meşhurlar Suffesi" isimli özel alana taşınması olayıdır. 29 Eylül 1962 tarihinde Erzurum'da mütevazı bir cenaze töreni gerçekleştirilmiş ve daha önce eski mezarlıklarda defnedilmiş olan bazı ünlü kişilerin kabirlerinin nakledilme süreci bu tören ile yürütülmüştür.⁶¹ Meşhurlar Suffesi'ne taşınmış olan Erzurum'un ünlü ilim adamları ve devlet adamlarının kabirleri günümüzde halen daha varlığını koruyabilmiştir.⁶² Ancak taşınmamış olanlar ve daha önce tahrip edilmiş olanların akıbetleri hakkında bilgilere ulaşılamamaktadır.

Aynı dönemde mezarlıklar konusunda yapılan bir diğer faaliyet, Erzurum ve civarında dağınık ve bakımsız bir halde bulunan şehit mezarlarının Kars Kapısı'nda Gümüşlü Kümbet etrafında Kazım Karabekir Paşa tarafından 1914 yılında oluşturulmuş olan şehitlikte toplanmasıdır.⁶³ Bu önemli hizmet, Ordu Komutanı Refik Yılmaz ve Kolordu Komutanı Kemalettin Gökakın'ın çalışmaları

⁵⁸ Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 12 Şubat 1958, Çarşamba.

⁵⁹ Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 9 Haziran 1958, Pazartesi.

⁶⁰ İbrahim Hakkı Kubilay, *Eller Yılda Erzurum Belediyesi 1929-1979*, Erzurum 2010, s.16.

⁶¹ Zeki Başar, *Erzurum'da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:316, Ankara 1973, s.51.

⁶² Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Türbeleri ve Ziyaret Yerleri*, Palandöken Belediyesi Kültür Serisi No:3, Erzurum 2010, s.96.

⁶³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, İstanbul 1933

sonucu gerçekleştirilmiştir. Kars Kapısı'ndaki eski şehitliğin batı duvarı kaldırılmış, hafif bir meyille burası da yeni şehitliğe dahil edilmiştir.⁶⁴

Yok Edilen Mezarlıklar ve Bugünkü Konumları

Tablo 1: Yerel Yönetimler Tarafından Yok Edilen Mezarlıklar

Sıra	Kaldırılan Mezarlığın Adı	Konumu
1.	Acem Mezarlığı	Mahallebaşı Semt Garajı ve çevresi
2.	Araplardüzü Mezarlığı	Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yoncalık Kampüsünün karşısı
3.	Bahçe (Deliler Konağı) Mezarlığı	İMKB İnönü İlkokulu ve çevresi
4.	Ceylanoğlu (Osman Paşa) Mezarlığı	Üç Kümbetlerin güneybatısında Vali Hafız Paşa İlkokulu ve güneyi
5.	Çapanoğlu Mezarlığı	Toprak Tabya'nın güneyi
6.	Çevirme Mezarlığı	Atatürk Lisesi'nin kuzeyi ve Hacı İbrahim Baba Cami çevresi
7.	Çifte Kardeşler (Huykesen) Mezarlığı	Karskapı'ya giden Kumludere Caddesi üzerinde, Çifte Kardeşler Cami ve Türbesi'nin bulunduğu çevre
8.	Çürüklük (Hüsü Ağa) Mezarlığı	Gülahmet Caddesi üzerinde Yeğenağa İş Merkezi ve çevresi
9.	Deli Ömer (Mehdi Efendi) Mezarlığı	Deli Ömer Caddesi ve Taşkesenli Şeyh Ahmet Efendi Camii çevresi
10.	Derviş Efendi Mezarlığı	Nene Hatun Caddesi ile Derekenarı Caddesi çevresi.
11.	Deveyokuşu Mezarlığı	Veyisefendi İlkokulu ve çevresi
12.	Fil Köprüsü Mezarlığı	Murat Paşa Cami önünden başlayıp, Cumhuriyet İlkokulu'nu ve bahçesini de içine alan saha
13.	Gümüşgöz Mezarlığı	Leblebici Yokuşu'nun sol tarafında
14.	Hacı Cuma Mezarlığı	Hacı Cuma Cami çevresi
15.	Hacı Kurban (Kuzuluk-Şazoğlu) Mezarlığı	Hasan-i Basri Toki konutlarının doğusunda Hacı Kurban Sokak çevresinde
16.	Hasan-i Basri Mezarlığı	Hasan-i Basri Türbesi ve çevresi

⁶⁴ Hürsöz Gazetesi, 18 Mayıs 1962.

17.	Harput Kapısı Mezarlığı	Paşalar Caddesi'nin güneyi ve güneybatısı
18.	İstanbul Kapı (Gez Mahallesi) Mezarlığı	TCDD yolundaki Ziraat Bankası ile Orhan Şerifsoy Caddesi üzerindeki TMO binasına kadar olan çevre
19.	Kavak Mezarlığı	Yakutiye Kaymakamlığı'nın güneyi
20.	Kavakkapı Mezarlığı	Şehrin kuzeyinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa Caddesi üzerinde Aziziye İlköğretim Okulu ve çevresinde
21.	Kayseriliolu Mezarlığı	Leblebici Yokuşu çevresi
22.	Kelkümbet Mezarlığı	Kumludere Caddesi'nin doğusunda Kars Kapı'nın batısında
23.	Köşk Mezarlığı	TRT binası Köşk Çay Bahçesi çevresi
24.	Leblebici Mezarlığı	Leblebici Yokuşu'nun bitiminde güneye açılan sokak civarı
25.	Mahmut Paşa Mezarlığı	23 Temmuz İlköğretim Okulu ve çevresi
26.	Maksut Efendi Mezarlığı	Kız Meslek Lisesi ve Subay Lojmanlarının bulunduğu çevre
27.	Mangeser (Köprü) Mezarlığı	Emniyet Müdürlüğü ve Paşalar Caddesi arasında kalan saha
28.	Sıktaşlar Mezarlığı	Mahallebaşı'nın güneyinde 23 Temmuz İlköğretim Okulu'nun kuzeyinde kalan saha
29.	Öksürük Baba Mezarlığı	Karskapı'ya doğru giden Kumludere Caddesi üzerinde Öksürük Baba türbesi çevresi
30.	Sabunhane Mezarlığı	Mahallebaşı'nda Karskapı Caddesi ile Nene Hatun Caddesi'nin birleştiği bölge ve çevresi
31.	Tepe Mezarlık	Güneyde Çifte Kardeşler Türbesi'nden başlayarak kuzeyde Mahallebaşı'ndaki Karskapı Caddesi'ne kadar uzanan Erzurum'un yok olan en büyük mezarlığı

32.	Toprak Tabya Mezarlığı	Prof. Dr. Recep Akdağ Caddesi üzerinde
33.	Yeşilark Mezarlığı	Hasan-i Basri TOKİ konutlarının doğusunda
34.	Üç Kümbetler (Sultan Melik Şah) Mezarlığı	Üç Kümbetler ve çevresi
35.	Yarımcı Yolu Mezarlığı	İmam Hatip Lisesi ile Atatürk Üniversitesi lojmanları arasında kalan saha
36.	Yoncalık Mezarlığı	Bölge İdare Mahkemesi binasından başlayarak güneye doğru Ali Ravi İlköğretim Okulu'na kadar ulaşan saha
37.	Maşatlık 1	Atatürk Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu saha
38.	Maşatlık 2	TCDD depolarının kuzeyinde Şükrü Paşa Mahallesi'nde

Kaynak: Zeki Başar, *Erzurum'da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:316, Ankara 1973.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüz dünyasında yapılan uygulamalara göz atıldığında, mezarlıkların birer geçmiş aynası veya tarih kitabı niteliği taşıdığı bilinciyle hareket edilmektedir. Oysa binlerce yıllık geçmişi olan Erzurum şehrinde elde kalan az sayıda mezar taşı ile geçmişin izlerine bakılmaya çalışılmaktadır.

Erzurum şehrindeki mezarlıklardaki en büyük problemin mezarlıkları koruma olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Metin içerisinde de belirtildiği gibi birçok kültürel değer yok edildiği ve tarihin silindiği gerçeği ile karşılaşmıştır. Çünkü mezarlıkların kaldırılmasının, geçmişin yok edilmesi anlamına geldiğini anlamayan bilinçsiz yöneticiler elinde kalan kentte, geçmişin izleri sadece tarihi eserler ve tarihi meskenler ile görülebilmektedir.

Kaldırılan mezarlıkların önemli bir bölümünün Lambert Planı esas alınarak kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak burada karşılaşılan sorun ise bu planda mezarlık alanlarının yerine parklar ve yeşil alanlar yapılması gerekirken meclis kararları ile planda değişiklikler yapılmış ve imar planı istenildiği gibi yürütülemediği görülmüştür. Lambert Planı'na göre kişi başı 10 m² yeşil alan düşmesi gerekirken günümüzde bu alanın 1,5 -2 m² civarında olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla mezarlıklar kaldırılırken plandan bahsedilmesine rağmen uygulama tamamen farklı bir yönde seyretmiştir.

Dönemin yöneticilerinin önemli bir kısmı şehirdeki mezarlıkların bakımsızlığından veya kirliliğinden söz ederek buraların kaldırılması gerekliliğine vurgu yapmaktadırlar. Oysa bu alanların temizliği veya bakımı belediyelerin görev

sahalarına dahil edilmektedir. Dolayısıyla belediyelerin bu mezarlıkları yok ederek tarihi ve kültürel geçmişi silmek yerine gerekli bakımı göstererek buraların kültürel miras olarak devamını sağlamaları gerekirdi.

Not: Erzurum Belediye Arşivi ve gazete arşivlerinin paylaşımından dolayı Prof. Dr. Murat Küçükuşurlu'ya teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Abdurrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi Anıtları Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.

Bahattin Yaman, "Isparta-Karaağaç Mezarlığı'ndaki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:18, ss.71-90, Isparta 2007.

Brooke Drew, "Ideology in Historic Cemeteries: A Case Study from St. Paul, OR", *Field Notes: A Journal of Collegiate Anthropology*, Vol. 2(1), pp. 1-14, USA 2010.

Brooke L. Boulware, *The Deathscape of St. Paul: Historic Cemeteries as Cultural Landscapes*, Oregon State University Master of Arts in Interdisciplinary Studies, USA 2008.

C. D. Abby Collier, "Tradition, Modernity, and Postmodernity in Symbolism of Death", *The Sociological Quarterly*, Vol. 44, No.4, pp.727-749, USA 2003, p.728.

Celal Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi* III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998.

Courtney Hugo, Michelle Smith, "Tombstone Weathering", *The Traprock*, Vol. 6, pp 4 – 8, USA 2005.

Doğan Dursun, "Erzurum'un İlk Planlama Deneyimi: 1939 Lambert Planı", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 35/4, ss. 1877-1896, Ankara 2020.

Doris Francis, "Cemeteries as Cultural Landscape", *Mortality*, Vol. 8, No.2, pp.221-227, USA 2003.

Erişim Tarihi, 22.12.2022,

https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=289&v_meclis=1&v_donem=8&v_yasama_yili=&v_cilt=3&v_birlesim=019

Erişim Tarihi: 20.12.2022, http://2.bp.blogspot.com/-09d0z94-S6c/VYg_tT_5aT1/AAAAAAAAAFBk/LvLOGI0btnk/s1600/90a.jpg

Erişim Tarihi: 20.12.2022, <https://arhm.ktb.gov.tr/artworks/detail/4215/erzurum-uc-kumbetler-mezarligi>

Erişim Tarihi: 21.12.2022,

<https://web.archive.org/web/20211022221621/http://erzurumansiklopedi.com/seyfu-llah-hafizzade-topdagi/>

Erişim Tarihi: 21.12.2022, <https://www.gazetepusula.net/2020/07/11/erzurum-belediye-tarihi-4/>

Erişim Tarihi: 21.12.2022, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.3.11410.pdf>

- Erişim Tarihi: 22.12.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2874.pdf>
- Erol Kürkçüoğlu, *Mustafa Durak Sakarya*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum'un Yüzleri, Yayın No:1183, Erzurum 2016.
- Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 11 Mayıs 1936
- Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 11 Şubat 1933
- Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 18 Kasım 1946
- Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 20 Şubat 1936
- Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 29 Nisan 1933
- Erzurum Belediyesi Arşivi, Belediye Meclis Zabıtları, 9 Mayıs 1933
- Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 1 Şubat 1955, Salı.
- Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 11 Şubat 1955, Cuma.
- Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 12 Şubat 1958, Çarşamba.
- Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 15 Mart 1956, Perşembe.
- Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 9 Haziran 1958, Pazartesi.
- Erzurum Gazetesi, 1 Şubat 1945
- Erzurum Gazetesi, 12 Ağustos 1937
- Erzurum Gazetesi, 22 Temmuz 1937
- Erzurum Gazetesi, 24 Nisan 1933
- Erzurum Gazetesi, 3 Nisan 1939 Pazartesi
- Erzurum Gazetesi, 31 Temmuz 1943
- Faruk Karaca, "Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler" İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt:14 Sayı:3-4, ss.501-512, Ankara 2001.
- Graves C. Haughton, "Account of an Ancient Arabic Grave-Stone, Found at Dhalac-el Kibeer, near Massowah, Abyssinia", *Transactions of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol. 2, No.1, pp. 573-579, Britain 1830.
- Gregg G. King, Susan Kosky, Kathleen Glynn, Gladys Saborio, *Michigan Historic Cemetery Preservation Manual*, Charter Township of Canton, USA 2004.
- Hürsöz Gazetesi, 18 Mayıs 1962.
- İbrahim Boz, *Doğu Gazetesine Göre Üçüncü Umumî Müfettişlik ve İmar Faaliyetleri (1937-1938)*, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019.
- İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Ercan Matbaası, İstanbul 1960.
- İbrahim Hakkı Kubilay, *Elli Yılda Erzurum Belediyesi 1929-1979*, Erzurum 2010.
- Jessie Lie Farber, *Early American Gravestones*, American Antiquarian Society, USA 2003.
- Jules David Prown, "Mind in Matter: An Introduction to Material Culture Theory and Method", *Winterthur Portfolio*, Vol. 17, No. 1, pp. 1-19, USA 1982.